

**Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького**

КОСТЕНКО Василь Андрійович

УДК 377.6.016.343.9(043)

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МОЛОДШОГО НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВ**

13.00.04 – “Теорія і методика професійної освіти”

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор, академік Академії педагогічних наук України **СИНЬОВ Віктор Миколайович**, Інститут корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, директор інституту.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор **ЛІГОЦЬКИЙ Анатолій Олексійович**, Київський національний університет внутрішніх справ, кафедра педагогіки та кадрової роботи, начальник кафедри;

кандидат педагогічних наук, доцент **КАЛАУР Світлана Миколаївна**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра соціальної педагогіки, доцент кафедри.

Захист відбудеться “ 18 ” грудня 2008 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.03 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: 29003, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (29003, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46).

Автореферат розісланий “ 14 ” листопада 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

О. В. Торічний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливою складовою процесу реформування правоохоронних органів України, до яких належить і Державна кримінально-виконавча служба (ДКВС), є підбір і підготовка висококваліфікованих фахівців, на яких сьогодні покладаються складні завдання щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. Ефективність їх виконання визначається виключно високими вимогами до професіоналізму, морально-етичних якостей персоналу пенітенціарних установ, тобто їх професійною компетентністю.

У зв'язку зі змінами в характері майбутньої професії фахівця з нагляду та безпеки кримінально-виконавчої установи (КВУ), які викликані реформуванням ДКВС та необхідністю засвоєння слухачами широкого спектру професійних знань, умінь та навичок, підвищується значення його фахової підготовки. Особливо важливою в системі професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої системи (КВС), є первинна (початкова) підготовка, яка полягає в здобутті професійно-спеціальної освіти особами, котрі вперше прийняті на службу в органи та установи ДКВС на посади рядового і молодшого начальницького складу та забезпечує відповідний рівень їх професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності.

Дослідженню проблеми формування професійної компетентності завжди приділялась належна увага, зокрема, таким її аспектам у підготовці фахівців: компетентнісний підхід (І. Агапов, Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун); професійна компетентність (В. Адольф, Т. Браже, Е. Зеєр, І. Зязюн, С. Калаур, А. Лігоцький, А. Маркова); особливості формування професійної компетентності (В. Баркасі, О. Губарева, Л. Волошко, Л. Карпова, І. Міщенко); структура професійної компетентності (Н. Гришина, С. Демченко, І. Єрмаков, В. Журавльов, В. Калінін, В. Радул); становлення та розвиток відомчої пенітенціарної освіти в Україні (О. Беца, М. Клімов, Г. Радов, В. Синьов).

Результати аналізу наукової літератури та стану підготовки майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ свідчать, що проблема практичної підготовки не знайшла належного висвітлення в працях науковців, хоч практична підготовка є важливим компонентом формування професійної компетентності. На сьогодні не існує загальної концепції практичної підготовки молодшого інспектора відділу нагляду і безпеки. Не знайшли достатнього відображення в сучасних науково-педагогічних дослідженнях і питання змісту практичної підготовки фахівців з даного напрямку. Але питання формування професійної компетентності молодшого начальницького складу КВУ не було предметом окремого дослідження. Це призвело до виникнення суперечностей між: потребою у висококваліфікованих фахівцях з нагляду та безпеки КВУ й рівнем їх практичної готовності до професійної діяльності; підвищенням вимог до співробітників установ виконання покарань та можливістю вирішення питання забезпечення пенітенціарних установ кваліфікованими кадрами; необхідністю постійного вдосконалення, пошуку та використання сучасної

інформації з фахової підготовки, інноваційних технологій у підготовці фахівців та відсутністю наукових розробок із досліджуваного напрямку. Це сприяло актуалізації даної проблеми й обумовило важливість пошуку шляхів вирішення питання формування професійної компетентності персоналу ДКВС України.

Актуальність проблеми, викликана вище зазначеними суперечностями, необхідність посилення уваги до формування професійної компетентності як пенітенціарного персоналу загалом, так і молодшого начальницького складу зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою науково-дослідної програми Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямком “Теорія і технологія навчання та виховання в системі освіти”, затверджена вченою радою університету (протокол № 5 від 21.12.2001 р.).

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 31.05.2007 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 25.09.2007 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки кримінально-виконавчих установ.

Завдання дослідження:

1. Визначити та дослідити сутність і структуру поняття “професійна компетентність молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ”.

2. Вивчити та проаналізувати особливості професійної діяльності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ.

3. Виявити критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ у процесі фахової підготовки.

4. Розробити педагогічні умови та модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки кримінально-виконавчих установ у процесі фахової підготовки й експериментально перевірити їх дієвість.

Об'єкт дослідження – первинна професійна підготовка молодшого начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ, як компоненти фахової підготовки.

Відповідно до визначених завдань використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація,

узагальнення, моделювання – з метою визначення стану розробленості проблеми в теорії й практиці; *емпіричні* – педагогічне спостереження, тестування, анкетування, бесіди, експертна оцінка, педагогічний експеримент, вивчення результатів діяльності слухачів, самооцінка – для констатації практичного стану предмета дослідження та виявлення динаміки змін у рівнях сформованості професійної компетентності слухачів у процесі фахової підготовки; *математичні* – для аналізу й інтерпретації отриманих результатів експерименту.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України (м. Біла Церква), Дніпродзержинського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України. Загалом в експерименті взяли участь 859 слухачів – молодших інспекторів відділів нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ.

Наукова новизна одержаних результатів:

Уперше:

- визначено та обґрунтовано комплекс педагогічних умов (забезпечення формування достатнього переліку фахових компетентностей; виконання установок та принципів “динамічної безпеки”; впровадження елементів модульно-рейтингової системи навчання в процесі фахової підготовки; використання індивідуальної форми обліку рівня досягнення стандартів фахової компетентності слухачів) та розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки кримінально-виконавчих установ, які сприяють підвищенню ефективності формування їх професійної компетентності;

- виявлено критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності молодшого інспектора відділу нагляду і безпеки;

- обґрунтовано поняття та структуру професійної компетентності молодшого інспектора відділу нагляду і безпеки.

Конкретизовано особливості професійної діяльності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ.

Дістали подальшого розвитку зміст та методика формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки кримінально-виконавчих установ у процесі фахової підготовки.

Практичне значення результатів полягає в тому, що розроблена модель формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ впроваджена у практику роботи та є дієвим інструментарієм для підвищення рівня професійної підготовки пенітенціарного персоналу. Створено спецкурс з фахової підготовки молодшого начальницького складу КВУ і методичне забезпечення процесу його реалізації. Матеріали дослідження можуть використовуватися в училищах професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України з метою

організації навчально-виховного процесу під час курсового навчання з первинної підготовки та підвищення кваліфікації молодшого начальницького складу КВУ.

Основні положення та результати дослідження впроваджено у систему професійної підготовки слухачів Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України (акт про впровадження № 1 від 27.06.2008 р.), Дніпродзержинського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України (акт про впровадження № 1 від 06.02.2008 р.), Чернігівського юридичного коледжу ДКВС України (акт про впровадження від 13.03.2008 р.) та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/403 від 22.02.08 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися та отримали схвалення на міжнародній науково-теоретичній конференції: “Соціокультурна інтеграція в контексті викликів ХХІ століття” (Київ, 2007); всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми юридичної психології” (Київ, 2006), “Неперервна освіта: проблеми, пошуки, перспективи” (Суми, 2007), “Актуальні проблеми соціальної педагогіки: теорія і практика” (Чернігів, 2007), а також на навчально-методичному семінарі “Реалізація кадрової політики в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби” (Київ, 2006).

Публікації за темою дисертації. Основні результати дослідження висвітлені у 8 наукових публікаціях, з яких 7 статей надруковані у виданнях, що визначені ВАК України як фахові у галузі педагогіки.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, 15 додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 177 сторінки і містить 5 рисунків та 33 таблиці. Список використаних літературних джерел налічує 274 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методологічні та теоретичні засади дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, подано дані щодо апробації та впровадження одержаних результатів, а також структуру дисертації.

У **першому розділі** – “Теоретико-методологічні основи формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ” – проведено аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; розглянуто особливості та специфіку професійної діяльності молодшого начальницького складу КВУ та сутність понять “компетенція”, “компетентність”, “професійна компетентність”, “професійна компетентність молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих

установ” та розроблено її структуру; виявлено взаємозв’язок означених педагогічних категорій; з’ясовано проблеми формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ.

Під професійною компетентністю молодшого начальницького складу пенітенціарних установ в цілому, та молодшого інспектора відділу нагляду і безпеки (ВНіБ) ми розуміємо інтегральну професійно-особистісну характеристику особи, що проявляється в пенітенціарній діяльності на основі загальнокультурних, соціальних, духовних принципів та принципів “динамічної безпеки” і передбачає сформованість професійних знань, умінь та навичок, професійно важливих особистісних якостей та досвіду, належного рівня розвитку самосвідомості та здатність мобілізувати ці знання, уміння і досвід в конкретній соціально-професійній ситуації.

Для належного виконання функціональних обов’язків на різних постах служби для молодшого інспектора ВНіБ обов’язковою є наявність сформованих фахових знань (обладнання виправних колоній та внутрішнього порядку; взаємовідносин персоналу виправних колоній і засуджених; застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї у виправних колоніях; порядку і тактики проведення оглядів і обшуків; організації порядку несення служби з нагляду за засудженими на різні терміни у виправних колоніях, які забезпечуються фаховою, соціально-правовою, психолого-педагогічною підготовкою. Фахова підготовка передбачає формування у майбутніх фахівців з нагляду і безпеки спеціалізованих знань. Соціально-правова підготовка спрямована на формування у молодшого інспектора ВНіБ правової компетентності, необхідність якої викликана правовою природою діяльності пенітенціарної системи та включає в себе комплекс навчальних тем та питань, вивчення яких забезпечує формування у слухачів основ права та спеціалізовано-правових знань. Психолого-педагогічна підготовка забезпечує формування у майбутніх фахівців психолого-педагогічної компетентності (знання особливостей мікросередовища засуджених та уміння адекватно поводити себе в ньому; знання та володіння психологічними особливостями спілкування в умовах УВП; уміння вирішувати конфлікти в умовах УВП та проявляти психологічну стійкість в екстремальних умовах тощо).

Серед проблем формування професійної компетентності молодшого начальницького складу ДКВС у процесі первинної професійної підготовки ми виділяємо: відсутність професій працівників пенітенціарних установ, зокрема молодшого інспектора ВНіБ (працівника нагляду і безпеки КВУ), у Державному класифікаторі професій України, що відповідає освітньому рівню – кваліфікований робітник; невідповідність діючої відомчої професійної підготовки пенітенціарного персоналу загальнодержавній системі освіти; низька ефективність діючої системи відбору кандидатів на посади молодшого начальницького складу КВУ; неефективність існуючого порядку проходження

рядовим та молодшим начальницьким складом первинної професійної підготовки; низька мотивація працівників до навчання та формування власної професійної компетентності в процесі первинної підготовки; термін навчання з первинної підготовки; відсутність можливості тривалого стажування в період курсового навчання з первинної професійної підготовки; недостатнє наукове обґрунтування структури та методик формування професійної компетентності рядового й молодшого начальницького складу КВС; недостатнє фінансування училищ професійної підготовки та низький рівень престижності формально не існуючої професії пенітенціарного працівника, що позначається на високій плинності кадрів; недостатній соціальний та правовий захист пенітенціарного персоналу. Це обумовлює необхідність досліджень з метою здійснення якісної початкової професійної підготовки пенітенціарного персоналу в системі безперервної освіти.

Розуміння сутності професійної компетентності та її складових дало нам змогу визначити структуру професійної компетентності молодшого інспектора ВНІБ, яка складається з п'яти взаємопов'язаних компонентів: цілемотиваційного (мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість); змістового (професійні знання); предметно-практичного (професійні уміння та навички); особистісного (професійно важливі особистісні якості та досвід); рефлексивного (самооцінка, професійна самосвідомість).

Цілемотиваційний компонент включає такі види компетентностей: особистісно-мотиваційну; загальнокультурну; соціальну; духовну; компетентність “динамічної безпеки” (яка є стрижнем орієнтації під час виконання молодшим інспектором ВНІБ функціональних обов'язків та при взаємовідносинах із засудженими).

Змістовий компонент забезпечується сукупністю професійних знань і потребує наявності обов'язкового пенітенціарного мінімуму, який є комплексом пенітенціарних знань (фахових, соціально-правових, психолого-педагогічних).

Предметно-практичний компонент передбачає наявність відповідних умінь та навичок, розвиненість яких забезпечується сформованістю спеціальної фахово-практичної, гностичної, комунікативної, організаторської, конструктивної, валеологічної, фізичної та екстремальної компетентностей.

Особистісний компонент характеризується сформованістю професійно важливих особистісних якостей, під якими розуміємо індивідуальні якості та здібності особистості молодшого інспектора ВНІБ, що обумовлюють формування професійної компетентності. До професійно важливих якостей молодшого інспектора ВНІБ ми віднесли: емпатію та толерантність, професійне відчуття; професійне сприйняття; професійну спостережливість, увагу, пам'ять; професійне уявлення; професійне мислення; професійний артистизм; професійну пильність.

Розвиненість *рефлексивного компоненту* забезпечує сформованість: професійної самосвідомості, як усвідомлення особистістю себе в професійній діяльності; самооцінки – основного показника сформованості самосвідомості; аутопсихологічної компетентності – готовності та здатності особистості до цілеспрямованої роботи, що веде до прогресивних змін в особистісно-професійному розвитку.

У **другому розділі** – “Дослідно-експериментальна робота з формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ у процесі фахової підготовки” – виявлено критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності молодшого начальницького складу КВУ в процесі фахової підготовки, розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ та описано шляхи її реалізації, визначено напрями дослідно-експериментальної роботи та методи діагностики критеріїв і показників професійної компетентності, проаналізовано результати констатувального та формувального етапів експерименту.

Започатковуючи педагогічний експеримент, нами було визначено, згідно компонентів професійної компетентності молодшого інспектора ВНІБ КВУ в процесі фахової підготовки, відповідні критерії та показники, а саме: *усвідомлення цілей підготовки* – ієрархія (система) ціннісних орієнтацій та рівень сформованості установок “динамічної безпеки”; *сформованість мислительних операцій* – рівень засвоєння професійних (спеціальних, фахових) знань; *інтереси професійної діяльності* – рівень сформованості фахово-практичних умінь та навичок, рівень сформованості комунікативних та організаційних умінь, рівень сформованості умінь із складання службових документів, рівень емоційної стійкості в екстремальних ситуаціях; *самостійність у професійній діяльності* – рівні сформованості емпатії та толерантності, професійної спостережливості, професійної усталеності; *готовність до самонавчання і саморегуляції* – рівні самооцінки та професійної самосвідомості.

Виявлення критеріїв, показників та ознак їх прояву дало можливість охарактеризувати рівні сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ: високий, середній та низький.

Високий рівень характеризується наявністю у слухачів ґрунтовних спеціальних знань і високорозвинених фахово-практичних умінь та навичок. Для них характерні: висока обізнаність зі специфікою професійної діяльності в КВУ; розуміння значення професійної діяльності для суспільства; знання сутності функціональних обов’язків; глибоке усвідомлення відповідальності за якість та результати своєї діяльності; високорозвинена пильність і обізнаність про те, що відбувається в установі серед засуджених, здатність розпізнавати загрозу безпеці на ранній стадії та попереджувати правопорушення, професійна спостережливість, усталеність та адекватна самооцінка.

Середній рівень характеризується достатньою сформованістю у слухачів спеціальних знань і розвиненістю фахово-практичних умінь та навичок, які забезпечують їм необхідний рівень виконання професійних завдань. Для них характерні: достатня обізнаність зі специфікою професійної діяльності в КВУ, усвідомлення відповідальності за якість та результати своєї діяльності, розвинена пильність, достатній рівень сформованості комунікативних та організаторських здібностей; посереднє розуміння значення професійної діяльності.

Низький рівень характеризується недостатньою сформованістю у слухачів спеціальних знань і розвиненістю фахово-практичних умінь та навичок. Для них властиві: низька обізнаність специфіки професійної діяльності в КВУ; недостатнє розуміння значення професійної діяльності для суспільства; поверхові знання сутності функціональних обов'язків; не розвинена пильність і обізнаність про те, що відбувається в установі серед засуджених, а також здатність розпізнавати загрозу безпеки на ранній стадії та попереджувати правопорушення. У них спостерігаються прояви таких рис як поступливість, безвідповідальність, схильність потрапляти під вплив інших осіб.

Для визначення реального стану сформованості професійної компетентності молодших інспекторів ВНіБ був проведений констатувальний етап експерименту. Порівняльний аналіз коефіцієнтів успішності всіх критеріїв та показників професійної компетентності молодшого начальницького складу дав нам можливість виявити серед них недостатньо розвинені (рівень засвоєння професійних знань – $KY=0,66$; рівень сформованість установок “динамічної безпеки” – $KY=0,67$; рівні сформованості фахово-практичних умінь та навичок – $KY=0,67$; умінь із складання службових документів – $KY=0,66$; рівень сформованості професійної самосвідомості – $KY=0,67$), що стало відправними позиціями в розробці моделі формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ. Зазначене зумовило необхідність розробки і впровадження педагогічних умов та моделі формування професійної компетентності. На етапі формувального експерименту нами було розроблено та впроваджено модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки, що складається з наступних блоків (рис. 1).

Перший блок містить структурні компоненти професійної компетентності молодшого начальницького складу ВНіБ КВУ, а саме – цілемотиваційний, змістовий, предметно-практичний, особистісний та рефлексивний.

Другий блок моделі представляють критерії та показники відповідних компонентів професійної компетентності молодшого начальницького складу ВНіБ КВУ.

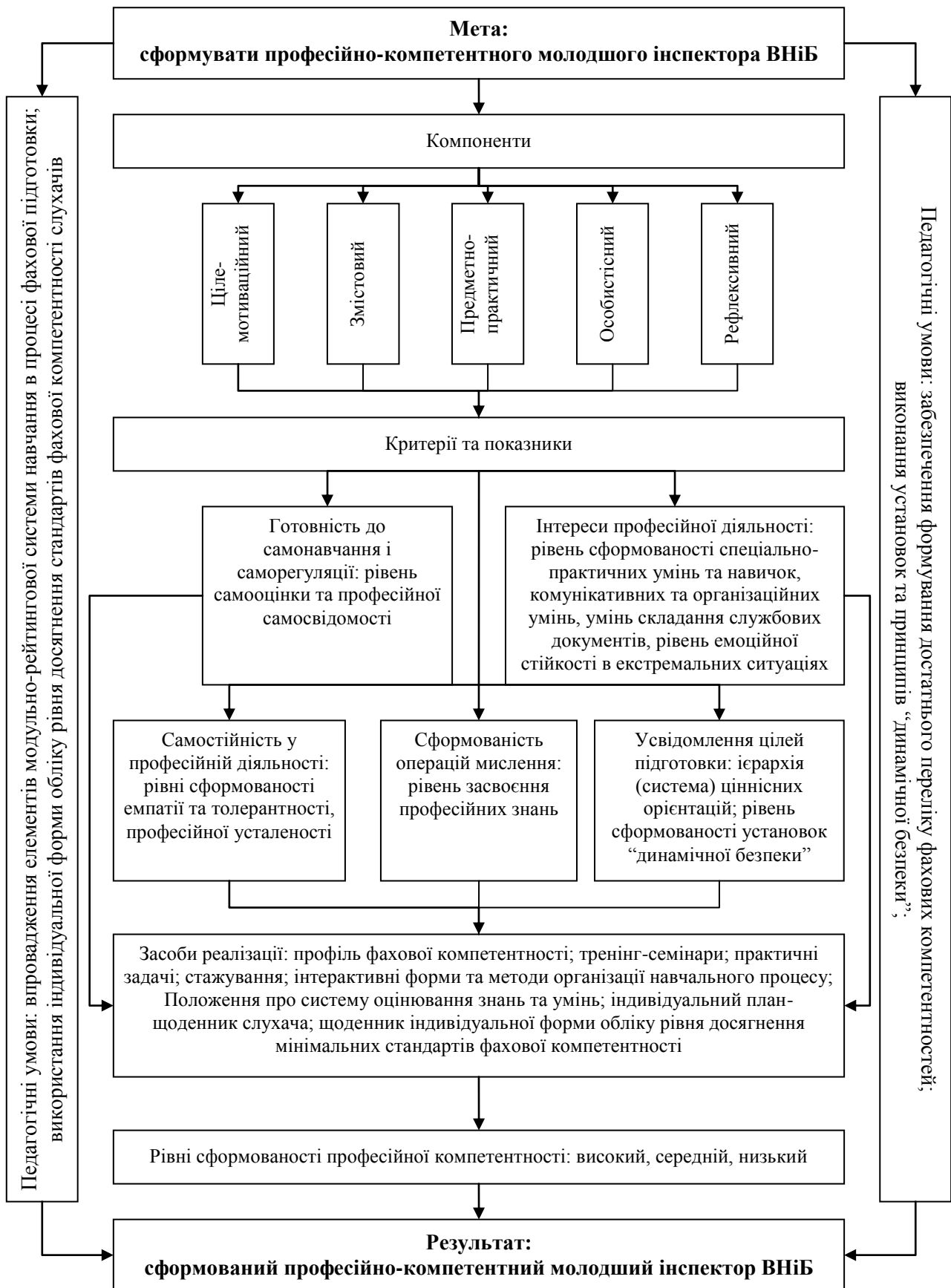

Рис. 1 Модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки

Третій блок склали обрані педагогічні умови, що спрямовані на формування показників професійної компетентності у майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки (забезпечення формування достатнього переліку фахових компетентностей; виконання установок та принципів “динамічної безпеки”; впровадження елементів модульно-рейтингової системи навчання в процесі фахової підготовки; використання індивідуальної форми обліку рівня досягнення стандартів фахової компетентності слухачів).

Четвертий блок моделі відображає засоби реалізації формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки. Серед них: профіль фахової компетентності молодшого інспектора ВНіБ КВУ; тренінг-семінари на тему: “Компетентність динамічної безпеки – показник професійної компетентності молодшого інспектора ВНіБ КВУ”; практичні задачі (ситуації), спрямовані на формування принципів „динамічної безпеки”; стажування на базі Білоцерківської виправної колонії (№ 35); інтерактивні форми та методи організації навчального процесу; Положення про систему оцінювання знань та умінь слухачів з фахової підготовки; індивідуальний план-щоденник слухача з фахової підготовки; щоденник індивідуальної форми обліку рівня досягнення мінімальних стандартів фахової компетентності.

Дієвість моделі обумовлена педагогічними умовами, які були обрані для дослідження: забезпечення формування достатнього переліку фахових компетентностей; виконання установок та принципів “динамічної безпеки”; впровадження елементів модульно-рейтингової системи навчання в процесі фахової підготовки; використання індивідуальної форми обліку рівня досягнення стандартів фахової компетентності слухачів.

Забезпечення формування достатнього переліку фахових компетентностей. Реалізація цієї педагогічної умови сприяла чіткому розумінню та формулюванню викладачами мети кожного конкретного заняття, спонукала до пошуку раціональних форм та методів організації навчального процесу з метою найбільш ефективного формування визначених фахових компетентностей, а також обумовила використання системного підходу до підготовки відповідних методичних матеріалів (планів проведення лекційних та семінарських занять, методичних розробок практичних занять). При реалізації цієї умови значне місце було відведено розробці профілю фахової компетентності молодшого інспектора ВНіБ КВУ, який забезпечив достатній (максимально доцільний) перелік фахових компетентностей та був включений до структури експериментальної навчально-професійної програми первинної підготовки молодших інспекторів ВНіБ виправних колоній (виправних центрів) ДКВС України у вигляді вимог до знань та умінь з фахової підготовки.

Виконання установок та принципів “динамічної безпеки”. З метою реалізації другої педагогічної умови в експериментальній програмі ми передбачили вимогу щодо формування у слухачів компетентності “динамічної безпеки”. Організація навчального процесу на основі використання складових “динамічної безпеки” стимулювала слухачів до переосмислення власних дій, поведінки, стилю спілкування з колегами та засудженими під час виконання функціональних обов’язків, підвищення рівня професійної самосвідомості. Значне місце відводили проведенню тренінг-семінарів на тему: “Компетентність динамічної безпеки – показник професійної компетентності молодшого інспектора ВНІБ КВУ”, з акцентуацією уваги на важливості поєднання принципів законності, гуманності з суворістю та точністю виконання вимог інструкцій по організації нагляду за засудженими, дотриманні встановленого порядку взаємовідносин під час несення служби. Значне місце при реалізації цієї умови відводилося стажуванню слухачів на базі Білоцерківської виправної колонії № 35.

Впровадження елементів модульно-рейтингової системи навчання в процесі фахової підготовки. Для реалізації цієї педагогічної умови проводили структурування навчального матеріалу за модульним принципом, а також було розроблено Положення про систему оцінювання знань та умінь слухачів з фахової підготовки. В інваріативній частині навчальної програми виділено три базових модулі: “Спеціальний”, “Організація нагляду”, “Особливості організації нагляду” та у варіативній частині – три факультативні міні-модулі: “Особливості здійснення нагляду за засудженими, які відбувають покарання у виді обмеження волі”, “Особливості здійснення нагляду за засудженими жінками, які відбувають покарання у виді позбавлення волі”, “Особливості здійснення нагляду за засудженими, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі”.

Для забезпечення зворотного зв’язку в процесі корегування знань, вмінь та навичок проводився рейтинговий контроль за кожним змістовим модулем. З метою стимулювання слухачів протягом усього періоду навчання й підвищення якості, було запроваджено індивідуальний план-щоденник слухача з фахової підготовки. В ньому містилася інформація про перелік та послідовність вивчення всіх модулів дисциплін, що підлягали обов’язковому оцінюванню. Реалізація вищевказаної педагогічної умови забезпечила можливість: врахувати поточну успішність слухачів і тим самим активізувати їхню самостійну роботу; більш об’єктивно й точно оцінити знання слухачів та забезпечити своєчасне внесення коректив до організації навчального процесу; створити основу для диференціації слухачів; простежити динаміку змін в оволодінні кожним слухачем обсягом знань.

Використання індивідуальної форми обліку рівня досягнення стандартів фахової компетентності слухачів. У ході експерименту ми розробили й впровадили в навчальний процес введення слухачами в планах-щоденниках

розділу „Індивідуальний облік рівня досягнень мінімальних стандартів фахової компетентності”. Кожен слухач експериментальної групи оцінював рівень сформованості компетентностей, у відповідності до навчальних тем з фахової підготовки. Самооцінювання здійснювалося на початку вивчення теми та в кінці, що забезпечувало можливість проаналізувати рівень сформованості визначених у себе компетентностей, оцінити їх та з'ясувати ті, які необхідно розвивати. Використання зазначеного щоденника також дало можливість слухачам скорегувати ставлення до власного “Я”, самооцінку, виробити навички самостійного прийняття рішень.

На кінцевому етапі формувального експерименту було проведено діагностичні зрізи, в ході яких ми визначили рівні сформованості професійної компетентності молодших інспекторів ВНІБ контрольної та експериментальної груп на усіх етапах експерименту (табл. 1). Отримані результати засвідчили зростання коефіцієнтів успішності сформованості професійної компетентності слухачів за наступними показниками: рівень засвоєння професійних (спеціальних, фахових) знань у слухачів експериментальної групи зріс на 0,22 (в контрольній – на 0,13); рівень сформованості установок “динамічної безпеки” – на 0,16 (в контрольній – на 0,1); рівень сформованості фахово-практичних умінь і навичок – на 0,18 (в контрольній – на 0,12); рівень сформованості умінь із складання службових документів – на 0,2 (в контрольній – на 0,1); рівень сформованості професійної самосвідомості – на 0,17 (в контрольній – на 0,12). Середнє значення коефіцієнту успішності сформованості професійної компетентності склало в експериментальній групі 0,84, що на 0,08 більше, ніж в контрольній (0,76). Зазначене доводить доцільність впровадження у навчальний процес слухачів експериментальної групи обраних педагогічних умов, де відбулися більш позитивні та якісні зміни щодо рівнів сформованості показників, які досліджувались.

Таблиця 1

**Результати діагностичних зрізів
з виявлення у слухачів показників рівнів сформованості
професійної компетентності (в КУ)**

Назва показника	Початковий етап		Кінцевий етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Рівень засвоєння професійних знань	0,60	0,61	0,73	0,83
Рівень сформованості установок “динамічної безпеки”	0,66	0,68	0,76	0,84
Рівень сформованості фахово-практичних умінь та навичок	0,67	0,68	0,79	0,86
Рівень сформованості умінь із складання службових документів	0,65	0,66	0,75	0,86
Рівень сформованості професійної самосвідомості	0,66	0,65	0,78	0,82

Дієвість педагогічних умов та моделі формування професійної компетентності підтверджується також результатами відстроченого контролю, що був проведений нами через півроку після закінчення слухачами курсового навчання в училищі. Відстрочений контроль здійснювався безпосередньо за місцем проходження служби конкретного слухача, який брав участь в експериментальному дослідженні. Оцінювання рівнів сформованості зазначених показників здійснювалося нами за допомогою методу узагальнення незалежних характеристик експертів. Експертам була запропонована анкета, в якій необхідно було визначити рівень сформованості показників професійної компетентності, що досліджувались, у молодшого інспектора ВНіБ. Так, на думку експертів, середнє значення коефіцієнту успішності сформованості професійної компетентності в слухачів експериментальної групи на 0,07 більше, ніж у контрольній (у контрольній групі – 0,79, в експериментальній – 0,86).

Таким чином, проведений порівняльний аналіз дозволив дійти висновку, що в результаті впровадження педагогічних умов та моделі формування професійної компетентності молодшого начальницького складу КВУ, показники сформованості структурних компонентів професійної компетентності молодшого інспектора ВНіБ покращуються, що слугує на користь умов експерименту.

ВИСНОВКИ

У дослідженні розглянуто питання формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки кримінально-виконавчих установ у процесі фахової підготовки та визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективність цього процесу.

1. У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури було дано визначення поняття “професійна компетентність молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ”. Це – інтегральна професійно-особистісна характеристика особи, що проявляється в пенітенціарній діяльності на основі загальнокультурних, соціальних, духовних принципів та принципів “динамічної безпеки” і передбачає сформованість (наявність) професійних знань, умінь та навичок, професійно важливих особистісних якостей та досвіду, належного рівня розвитку самосвідомості та здатність мобілізувати (адекватно застосувати) ці знання, уміння і досвід у конкретній соціально-професійній ситуації.

Розуміння сутності професійної компетентності та її складових дало змогу визначити структуру професійної компетентності молодшого інспектора ВНіБ, яка складається з п'яти взаємопов'язаних компонентів: цілемотиваційного (мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість); змістового (професійні знання); предметно-практичного (професійні уміння та навички); особистісного (професійно важливі особистісні якості та досвід);

рефлексивного (самооцінка, професійна самосвідомість). Визначальним був обраний змістовий компонент.

2. У процесі дослідження вивчено та проаналізовано особливості професійної діяльності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ. До них ми відносимо: виконання соціального замовлення на забезпечення ізоляції осіб, небезпечних для суспільства; більш жорстку, в порівнянні з іншими професіями, правову регламентацію професійної поведінки, порушення якої передбачає юридичну відповідальність; специфіку завдань та наявність владних повноважень щодо питань життєдіяльності засуджених; процесуальну самостійність; можливість застосування до спецконтингенту, за передбачених національним законодавством правових підстав та в установленому порядку, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї; специфіку спілкування із засудженими; екстремальний характер діяльності; потенційну можливість певних психічних зрушень, зривів, конфліктів, професійної деформації та складностей у професійній діяльності; високу ступінь колективності діяльності тощо.

3. У ході дослідження було виявлено критерії й показники сформованості професійної компетентності молодшого начальницького складу ВНіБ КВУ у процесі фахової підготовки. З-поміж них: *усвідомлення цілей підготовки* – система ціннісних орієнтацій та рівень сформованості установок “динамічної безпеки”; *сформованість мислительних операцій* – рівень засвоєння професійних знань; *інтереси професійної діяльності* – рівень сформованості спеціально-практичних умінь та навичок, комунікативних та організаційних умінь, умінь із складання службових документів, рівень емоційної стійкості в екстремальних ситуаціях; *самостійність у навчальній діяльності* – рівні сформованості емпатії та толерантності, професійної спостережливості, професійної усталеності; *готовність до самонавчання і саморегуляції* – рівень самооцінки та професійної самосвідомості.

За результатами виконання слухачами певних завдань за кожним компонентом професійної компетентності (згідно критеріїв та показників), на етапі констатувального експерименту було визначено рівні їх сформованості у майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки: високий, середній та низький. Основна кількість слухачів знаходилась на низькому рівні сформованості компонентів професійної компетентності.

4. Розроблено та експериментально перевірено модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки кримінально-виконавчих установ у процесі фахової підготовки, яка складається з чотирьох блоків: структурні компоненти професійної компетентності молодшого начальницького складу ВНіБ КВУ; критерії та показники компонентів професійної компетентності молодшого начальницького складу ВНіБ КВУ; педагогічні умови, що спрямовані на формування показників професійної компетентності у майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в

процесі фахової підготовки (забезпечення формування достатнього переліку фахових компетентностей; виконання установок та принципів “динамічної безпеки”; впровадження елементів модульно-рейтингової системи навчання в процесі фахової підготовки; використання індивідуальної форми обліку рівня досягнення стандартів фахової компетентності слухачів); засоби реалізації формування професійної компетентності в майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки (профіль фахової компетентності молодшого інспектора ВНіБ КВУ; тренінг-семінари на тему: “Компетентність динамічної безпеки – показник професійної компетентності молодшого інспектора ВНіБ КВУ”; практичні задачі (ситуації), спрямовані на формування принципів “динамічної безпеки”; стажування на базі Білоцерківської виправної колонії (№ 35); інтерактивні форми та методи організації навчального процесу; Положення про систему оцінювання знань та умінь слухачів з фахової підготовки; індивідуальний план-щоденник слухача з фахової підготовки; щоденник індивідуальної форми обліку рівня досягнення мінімальних стандартів фахової компетентності).

5. У ході формувального експерименту визначили та експериментально перевірили вплив педагогічних умов та розробленої моделі на ефективність формування професійної компетентності молодших інспекторів ВНіБ. Була виявлена тенденція зростання наступних показників (в КУ): рівень засвоєння професійних (спеціальних, фахових) знань у слухачів експериментальної групи склав 0,83 (в контрольній – 0,73); рівень сформованості установок „динамічної безпеки” – 0,84 (в контрольній – 0,76); рівень сформованості фахово-практичних умінь і навичок – 0,86 (в контрольній – 0,79); рівень сформованості умінь із складання службових документів – 0,86 (в контрольній – 0,75); рівень сформованості професійної самосвідомості – 0,82 (в контрольній – 0,78). Середнє значення коефіцієнта успішності сформованості професійної компетентності у слухачів експериментальної групи на кінцевому етапі формувального експерименту становить 0,84, що на 0,08 більше, ніж в контрольній (0,76). Зазначене доводить ефективність впровадження розробленої нами моделі та умов формування професійної компетентності в навчальний процес слухачів експериментальної групи, де відбулися більш позитивні та якісні зміни щодо рівнів сформованості показників, які досліджувались. Дієвість та ефективність педагогічних умов і моделі також підтверджується результатами експертних оцінок на етапі відстроченого контролю.

Проведене дисертаційне дослідження не претендує на прикінцеве розв’язання проблеми формування професійної компетентності молодшого начальницького складу ВНіБ КВУ. До перспектив подальших досліджень відносимо вивчення закономірностей, технологій, особливостей формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Костенко В. А. “Динамічна безпека” як складова професійної компетентності пенітенціарного персоналу України у контексті євро-інтеграційних процесів та світового розвитку / Костенко В. А. // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Частина II : Неперервна освіта : проблеми, пошуки, перспективи. – Суми : Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 22 – 28.
2. Костенко В. А. Особливості професійної діяльності працівників пенітенціарної системи / Костенко В. А. // Наука і сучасність : Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Том 59. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007, – С. 60 – 68.
3. Костенко В. А. Проблеми професійної підготовки пенітенціарного персоналу / Костенко В. А. // Наукові записки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. : П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 82 – 90.
4. Костенко В. А. Критерії та показники професійної компетентності молодшого інспектора відділу нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ / Костенко В. А. // Збірник наукових праць № 41. Частина II. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – С. 111 – 114.
5. Костенко В. А. Модель формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ / Костенко В. А. // Збірник наукових праць № 42. Частина II. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. – С. 100 – 103.
6. Костенко В. А. Діагностика професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ / Костенко В. А. // Збірник наукових праць № 43. Частина II. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. – С. 114 – 117.
7. Костенко В. А. Сучасні проблеми відбору працівників пенітенціарної системи / Костенко В. А. // Наука і освіта : Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2006. – № 5-6. – С. 168 – 172.
8. Костенко В. А. Проблеми психологічної підготовки персоналу / Костенко В. А. // Актуальні проблеми юридичної психології : Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 29-30 вересня 2006 року. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 332 – 335.

АНОТАЦІЇ

Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – “Теорія і методика професійної освіти”. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2008.

Дисертація присвячена проблемі формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ (далі – КВУ). Розглянуто особливості та специфіку професійної діяльності молодшого начальницького складу КВУ; обґрунтовано поняття і сутність професійної компетентності молодшого начальницького складу КВУ та розроблено її структуру, яка передбачає наявність компонентів: ціле мотиваційного, змістового, предметно-практичного, особистісного, рефлексивного; з’ясовано проблеми формування професійної компетентності молодшого начальницького складу КВУ. Виявлено критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності молодшого інспектора ВНІБ КВУ в процесі фахової підготовки; визначено комплекс педагогічних умов, що сприяють підвищенню ефективності формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ; розроблено та експериментально перевірено модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з нагляду та безпеки КВУ в процесі фахової підготовки.

Ключові слова: професійна компетентність, молодший начальницький склад кримінально-виконавчих установ, модель формування професійної компетентності, педагогічні умови, засоби реалізації.

Костенко В. А. Формирование профессиональной компетентности младшего начальствующего состава уголовно-исполнительных учреждений. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – “Теория и методика профессионального образования”. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого. – Хмельницкий, 2008.

В диссертации рассмотрена проблема формирования профессиональной компетентности младшего руководящего состава уголовно-исполнительных учреждений. В ходе исследования научно обосновано понятие профессиональной компетентности младшего инспектора отдела надзора и безопасности и определено его структуру.

Профессиональная компетентность младшего руководящего состава пенитенциарных учреждений в целом и младшего инспектора отдела надзора и безопасности в частности определена как интегральная профессионально личностная характеристика, которая проявляется в пенитенциарной

деятельности на основе общекультурных, социальных, духовных принципов и принципов “динамической безопасности” и предусматривает сформированность (наличие) профессиональных знаний, умений и навыков, профессионально важных личностных качеств и опыта, надлежащего уровня развития самосознания та способность мобилизовать (адекватно применить) эти знания, умения и опыт в конкретной социально профессиональной ситуации.

Для исследования профессиональной компетентности младшего руководящего состава отдела надзора и безопасности были определены критерии, показатели и уровни ее сформированности в процессе профессиональной подготовки, а также методики их оценивания.

В соответствии с теоретическими позициями и результатами, полученными на констатирующем этапе исследования, была разработана и практически апробирована модель формирования профессиональной компетентности будущих специалистов по надзору и безопасности уголовно-исполнительных учреждений в процессе профессиональной подготовки. В структуру модели вошли четыре блока: структурные компоненты профессиональной компетентности, а именно целемотивационный, содержательный, предметно-практический, личностный и рефлексивный; критерии (осознанность целей подготовки; сформированность мыслительных операций; интересы профессиональной деятельности; самостоятельность в профессиональной деятельности; готовность к самообучению и саморегуляции) и показатели сформированности соответствующих компонентов профессиональной компетентности младшего руководящего состава отдела надзора и безопасности уголовно-исполнительных учреждений, которые на этапе констатирующего эксперимента имели низкий уровень сформированности. Среди них: уровень усвоения профессиональных знаний; уровень сформированности установок “динамической безопасности”; уровень сформированности профессионально-практических умений и навыков; уровень сформированности умений составления служебных документов; уровень сформированности профессионального самосознания. Следующий блок модели составили разработанные нами педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих специалистов по надзору и безопасности уголовно-исполнительных учреждений в процессе профессиональной подготовки (обеспечение и выполнение достаточного перечня профессиональных компетентностей; выполнение установок и принципов “динамической безопасности”; применение элементов модульно-рейтинговой системы обучения в процессе профессиональной подготовки; использование индивидуальной формы учета уровня достижения стандартов профессиональной компетентности слушателей). В четвертом блоке модели отображены средства реализации формирования профессиональной компетентности: профиль профессиональной компетентности младшего

инспектора отдела надзора и безопасности уголовно-исполнительного учреждения; тренинг-семинары на тему: “Компетентность динамической безопасности-показатель профессиональной компетентности младшего инспектора отдела надзора и безопасности”; практические задачи, направленные на формирование принципов „динамической безопасности”; стажировка на базе Белоцерковской исправительной колонии; интерактивные формы и методы организации учебного процесса; Положение о системе оценивания знаний и умений слушателей по профессиональной подготовке; индивидуальный план-дневник слушателя по профессиональной подготовке; дневник индивидуальной формы учета уровня достижения минимальных стандартов профессиональной компетентности.

Экспериментальное внедрение разработанной модели подтвердило эффективность и результативность работы, направленной на формирование профессиональной компетентности будущих специалистов по надзору и безопасности уголовно-исполнительных учреждений в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, младший руководящий состав уголовно-исполнительных учреждений, модель формирования профессиональной компетентности, педагогические условия, средства реализации.

Kostenko V. A. The formation of the professional competence of the junior commanding staff in the criminal-executive establishments. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of the Candidate of the Pedagogical Sciences in specialty 13.00.04. – “The theory and methodology of the professional education” – The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. – Khmelnytskyi, 2008.

Thesis is devoted to the problem concerning the formation of the professional competence of the junior commanding staff in the criminal-executive establishments (read JCS in CEE). The peculiarities and the specific character of the junior commanding staff professional activity in CEE have been examined; the concept and the essence of the professional competence of the junior commanding staff in CEE have been substantiated. Its structure, which foresees the presence of such components as motivational, content, subjective and practical, reflexive and personality components, has been developed. The problems of forming professional competence of junior commanding staff in CEE have been clarified. The criteria, indices and the level of the formed professional competence of the junior commanding inspector of JCS in CEE within the process of the professional training have been revealed; the complex of educational conditions, which facilitate the formation efficiency increase concerning the professional competence of the future supervision and security specialists in CEE has been

determined; the model of forming professional competence of the future supervision and security specialists in CEE has been worked out and tested experimentally.

Key words: professional competence, junior commanding staff in criminal-executive establishments, a model of forming professional competence, educational conditions, means of realization.